

Алла Шейко

ХОРОВА ТВОРЧІСТЬ ГОФФРЕДО ПЕТРАССІ У КОНТЕКСТІ ЙОГО РЕЛІГІЙНОГО СВІТОГЛЯДУ

В українському та російському музикознавстві зовсім мало досліджено творчість одного з найвидатніших представників італійської музики ХХ ст., патріарха італійського авангарду – Г. Петрассі (1904–2003). У барвистій музичній палітрі сучасності творчість цього митця постає як самобутнє явище. Творчі зацікавлення Г. Петрассі були надзвичайно широкими, він працював як композитор, педагог та диригент. За роки різнобічної творчої діяльності митець створив чимало творів у різних жанрах: симфонічному, камерно-інструментальному, вокально-хоровому. У творчому доробку композитора представлено найрізноманітніші сфери образності – від високих інтелектуальних, філософсько-релігійних роздумів до іронічного гротеску. Творчість Г. Петрассі широко відома як в Італії, так і за її межами, однак в українському музикознавстві його життєвий шлях та творчий доробок не досліджено, чим і визначається актуальність обраної теми.

Мета статті – розглянути хорову творчість Гофредо Петрассі у контексті його релігійного світогляду.

Творчість Г. Петрассі являє собою яскравий приклад релігійно-духовних пошуків. Надзвичайно широка палітра цих пошуків спонукає до дослідження релігійних поглядів митця. Щоб конкретизувати предмет дослідження, звернемось до релігієзнавчої термінології. У наукових працях «релігія» визначається передусім як «специфічне практично-духовне ставлення до світу, опанування ним і реалізація себе в ньому шляхом прилучення до священного»¹.

¹ Шевченко В. Словник-довідник з релігієзнавства / В. Шевченко. – К. : Наук. думка, 2004. – С. 520.

Специфічна ознака релігії полягає в тому, що в актах безпосереднього переживання, зокрема віри, людині відкривається «недоступне для розуму надприродне, божественне начало, джерело всього суцього»¹. «Релігійність» розглядається як «життєва орієнтація, суб'єктивна якість свідомості індивіда, здатність до реалізації релігійних настанов»². У понятті «релігійність» «конкретизується зв'язок із трансцендентним, надприродним», визначається ступінь, рівень та характер суб'єктивного засвоєння релігійних ідей, цінностей, норм³. Основними компонентами релігійності є релігійне світорозуміння, релігійне світовідчуття, релігійна свідомість, які, поєднуючись, утворюють складну динамічну систему. Основною ознакою релігійності є релігійна віра. Вона включає знання певних релігійних ідей та понять і прийняття їх як істинних, визнання «реального існування надприродних сил». Питання релігійної віри людини завжди складне і неоднозначне, його визначальна риса – власне прийняття Бога. Стосовно своєї релігійної віри Г. Петрассі стверджує: «Релігія допомагає мені вірити у справедливість, я не кажу, у божественну справедливість, а в справедливість людей. Я палко сподіваюся, що настане час, коли справедливість запанує і буде у людей у пошані; і релігія допомагає мені сподіватись, що одного дня це настане. Я знаю, що це утопія, але утопія підживлюється моєю надією, надією на майбутнє. У цьому полягає для мене сенс релігії»⁴.

Майже вся хорова творчість Г. Петрассі так чи інакше пов'язана з утіленням релігійної теми. Підґрунтям для цього є виховання в релігійній сім'ї. При ознайомленні з

¹ Шевченко В. Словник-довідник з релігієзнавства / В. Шевченко. – К. : Наук. думка, 2004. – С. 292.

² Там само. – С. 303.

³ Там само. – С. 521.

⁴ Autori vari. Petrassi E cura di Enzo Restagno // La vita. – Torino, 2003. – P. 22.

біографією Г. Петрассі виявлено родинні впливи на формування релігійності композитора. У своїх численних інтерв'ю митець наголошував: «Я, звичайно ж, католик, усе ще дуже традиційний, мій католицизм зумовлений сім'єю, вихованням <...>»¹]. Значний вплив на формування релігійного світогляду мало навчання Г. Петрассі у храмовій співочій школі (Schola Cantorum di San Salvatore in Lauro). З раннього дитинства він був занурений у релігійне середовище. Відомо, що людина, яка входить до релігійного середовища, прилучається до трансцендентного і набуває «відчуття належності до нового виміру»². Відбувається «трансформація в самому особистісному сприйнятті буття». «Божественне середовище відкривається <...> як зміна глибинного буття речей»³. Життєвий досвід Г. Петрассі, засвоєний під час навчання у школі, справив великий вплив на митця і позначився на розумінні різноманітних релігійних догм, повчань, заповідей, «його відгомін безпомилково розпізнається у творчості митця»⁴. Розмірковуючи про роки становлення Г. Петрассі, дослідник його творчості Мауріціо Білі зазначає: «Як для композитора-авангардиста, Г. Петрассі мав досить незвичайну долю – вступити до світу музики майже так само, як це робили митці Кватроченто»⁵.

Релігійні погляди композитора відбилися передусім у хорових його творах: «Псалмі IX» для мішаного хору й оркестру; «Магніфікаті» для ліричного сопрано, мішаного хору та оркестру; драматичному мадригалі «Хор мертвих»

¹ Petrassi E cura di Enzo Restagno // Pinzauti L. *Moralità di Petrassi: "Propos d'Alain" e "Beatitudines"*. – Torino, 2003. – P. 295.

² Шевченко В. Словник-довідник з релігієзнавства / В. Шевченко. – К. : Наук. думка, 2004. – С. 526.

³ Там само.

⁴ Billi M. *Goffredo Petrassi. La produzione simfonico-corale* / М. Billi. – Palermo : Sellerio, 2002. – P. 22.

⁵ Там само.

для чоловічого хору та оркестру; кантаті «Темна ніч» для мішаного хору й оркестру; «Молитвах Христа» для мішаного хору та оркестру. Стосовно значення цих творів у творчості Г. Петрассі італійський мистецтвознавець Ф. Даміко стверджує, що вони, «як точка відліку, проектуються на всю творчість митця»¹. У хоровій спадщині композитора твори релігійного змісту (їх більшість – «Псалмі ІХ», «Магніфікат», «Молитви Христа» «Страсні мотети» «Три духовні хори») несуть на собі відбиток релігійної свідомості композитора. У кожному з них відображено певний аспект релігійного світогляду композитора.

Охарактеризуємо коротко кожен із названих творів Г. Петрассі у контексті заявленої теми. Перший масштабний хоровий твір митця – «**Псалом ІХ**» (1936) для хору, оркестру і двох фортепіано, уперше виконаний у Театрі дель Еіар (Teatro dell'Eiar) в Турині 18 грудня 1936 р. диригентом Вікторіо Гуй². «Цей твір – не тільки прояв моєї релігійності, – наголошує композитор, – він переплітається зі спогадами про дитинство, коли я зростав поміж римських храмів та соборів; у ньому я стверджую, що людина відповідальна перед Богом»³. Звертання Г. Петрассі до 9-го псалму, «одного із найскладніших у Книзі Псалмів»⁴, свідчить про сформованість релігійних поглядів митця, цілісність його бачення світу та уявлень про світопорядок. Пригадаємо зміст цього псалму: у ньому оспівується велич Творця, який перемагає ворогів і грішників, і за це йому возноситься слава і вдячність.

¹ Petrassi E cura di Enzo Restagno // Fedele D'Amico. Le opere simfonico-coralі. – Torino, 2003. – P. 74.

² Вікторіо Гуй (Vitorio Gui, 1885–1975) – італійський диригент, композитор і музичний критик.

³ Autori vari. Petrassi E cura di Enzo Restagno // La vita. – Torino, 2003. – P. 22.

⁴ Там само. – С. 31.

Логічне продовження релігійних роздумів композитора – «**Магніфікат**» для сопрано, мішаного хору та оркестру. Цей твір уперше виконаний в Театрі Адріано (Teatro Adriano) в Римі у концертному сезоні Академії Санта Чечилія 4 травня 1941 року диригентом Бернардіно Молінарі¹ (Bernardino Molinari), солістка Маргеріта Каросіо² (Margherita Carosio). Текст твору – це імпровізована пісня Діви Марії за Євангелієм від Луки (1: 46-55). Оригінальність і особливість цього твору, якими він вирізняється з поміж інших композицій митця, – відчуття присутності Діви Марії як головної героїні і суті всього. У партитурі обсягом 723 такти срібний тембр колоратурного сопрано наявний більше ніж у сотні тактів. Він становить суть твору і осяює його своїм звучанням.

Спектр релігійної образності, до якої звертається композитор у своїй творчості, надзвичайно широкий. Так, у 1965 році творчий доробок митця поповнюється ще одним твором – «**Страсні мотети**» для мішаного хору *a cappella*: I. Tristis est anima mea; II. Improperium; III. Tenebrae factae sunt; IV. Christus factus est. Із приводу написання цього твору композитор наголошує: «Я вибрав ці тексти, бо мав очистити не тільки душу, а й розум та дух від деякої музики для кінематографа, яка, як я відчував “забруднила”, “осквернила” мене»³.

¹ Бернардіно Молінарі (Bernardino Molinari, 1880–1952) – видатний італійський диригент. З 1912 по 1944 роки очолював оркестр Августео в Римі. Завдяки йому у 30-і роки у Римі звучала сучасна музика, зокрема твори А. Шенберга (1874–1951), І. Стравінського (1882–1971), П. Хіндемита (1895–1963).

² Маргеріта Каросіо (Margherita Carosio, 1908–2005) – італійська співачка (сопрано). З 1929 року – солістка Театру Ла Скала. Успішно гастролювала у багатьох країнах світу.

³ Autori vari. Petrassi E cura di Enzo Restagno // La vita. – Torino, 2003. – P. 49.

У 1980–1983 роках з’являються «**Три духовні хори**» для мішаного хору *a cappella* (I. Et incarnatus; II. Crucifixus; III. Et resurrexit), у яких утілено образну драматургію страстей. Г. Петрассі розповідає, що «ніколи не мав наміру написати страсті і не відчував наснаги працювати з настільки величним і урочистим текстом, але в моменти духовного усамітнення звертався саме до цього джерела – до джерела Христа, яке неминуче веде до страстей»¹.

Простежимо глибинний зв’язок, який веде від «Страшних мотетів», «Трьох духовних хорів» до фундаментального твору, останнього з оркестрово-хорових композицій митця – «**Молитви Христа**» (написаний у 1975 році і вперше виконаний у Римі в симфонічному сезоні Італійської національної радіокомпанії 6 грудня 1976 року). Цей твір належить до христологічної лінії: «“Молитви Христа” – один із найбільш вистражданих моїх творів. Я написав його в період душевного занепаду, у нелегкий для мене час. Цей стан страждання і труднощів відображається насамперед у виборі тексту, зокрема останніх слів Христа, звернених до Отця: “Чому ти покинув мене?”. Ми бачимо незахищеність людського існування, доведену до крайньої межі: більше немає надії, більше немає спасіння. Звичайно, душевний занепад, який я переживав, таким не був, але він добре відображав мій внутрішній стан, і тому музика “Молитов Христа” є дуже стриманою, насиченою, без спалахів світла. Є характерні темброві втілення, наприклад, використання високого регістру віолончелями та альтами, у якому вони мають дуже стражденні звуки, що розривають душу. Цей тембр є втіленням страждань душі»². Текст поділяється на дві частини. Перша (*Pater venit hora*) – це розмова під час останньої вечери (з Євангеліє від

¹ Autori vari. Petrassi E cura di Enzo Restagno // *La vita*. – Torino, 2003. – P. 47.

² Там само. – С. 49.

Іоанна). Як відомо, саме тоді Ісус сказав, що Він посередник між Богом і людьми: «Отче! Настав час прослав Сина твого, і Син Твій прославить Тебе. Оскільки Ти дав Йому владу над усіякою плоттю, нехай всьому, що Ти дав Йому Він дасть життя вічне. Це ж бо є життя вічне, нехай знають Тебе, єдиного істинного Бога, і Ісуса Христа, Якого Ти прослав. Я прославив Тебе на землі, зробив діло, яке Ти мені довірив виконати; Тепер прослав мене Ти, Отче, у тебе самого славою, яку Я мав в Тебе ще до створення світу» (17: 1–5). Друга частина складається з двох коротких фраз – з Євангеліє від Луки (22: 42) та з Євангеліє від Матвія (26: 39). Г. Петрассі зазначає: «У “Молитвах Христа” я намагався знайти перш за все темброві відтворення звукового середовища, бо останні слова Христа є максимальною точкою духовної тривоги і людських страждань»¹.

Якщо в основі «Псалму», «Магніфікату», «Молитов Христа» лежать канонічні тексти, то наступний хоровий твір – **драматичний мадригал «Хор мертвих»** написаний на світський текст. Композитор почав писати цей твір 20 червня 1940 року, тобто через десять днів після вступу Італії у війну, і закінчив 6 червня 1941 року. Драматичний мадригал «Хор мертвих» уперше був виконаний у театрі Ла Фенічі (Gran Teatro La Fenice) у Венеції під орудою автора 28 вересня 1942 року. Текст було взято із твору італійського поета Джакомо Леопарді² «Діалог між Феде-

¹ Autori vari. Petrassi E cura di Enzo Restagno // La vita. – Torino, 2003. – P. 49.

² Джакомо Леопарді (Giacomo Leopardi, 1798–1837) – італійський поет, представник епохи Романтизму. Відомий як автор нечисленних віршів, які опубліковані у збірці «Пісні» 1831 року, а також творець філософської прози. У його творчому доробку такі твори: «Моральні нариси», «Щоденник роздумів», «Думки». І поетичні, і прозові твори Дж. Леопарді позначені важкими песимістичними настроями, зневірою і розчаруваннями, глибокою прірвою між духовними устремліннями поета і реаліями життя, на які він вплинути не міг.

ріко Рийшем та його муміями» з «Моральних нарисів» (1824). Композитор зазначає: «Це був перший випадок, коли я відійшов від священних текстів, хоча цей текст сповнений мирської містики, близької до тих релігійних питань»¹. Важливе питання, яке порушується у літературному першоджерелі, полягає не в тому, щоб з'ясувати, що таке смерть, а скоріше в тому, щоб визначити, що таке життя – швидкоплинний і незрозумілий момент між двома вічностями. На це питання ні живі, ні мертві не дають відповіді. Частина твору, яка написана прозою, Г. Петрассі не використав, а поклав на музику лише пісню мумій, у якій вони розповідають про стан своєї душі. Закінчується твір так: «А истинно блаженной доли, ни смертным, ни умершим не дал рок» (рос. переклад А. Ахматової). У цьому творі висвітлюється тема, яка є одним із найважливіших атрибутів релігійного світогляду – тема безсмертя потойбічного буття.

Майже десять років минуло від часу створення драматичного мадригалу «Хору мертвих». Між жовтнем 1950 року і березнем 1951 року композитор написав **кантату «Темна ніч»** для мішаного хору й оркестру за поемою Сан-Хуана де ла Крус². Уперше вона була виконана на фестивалі у Страсбурзі диригентом Маріо Россі³. Кантата була створе-

¹ Autori vari. Petrassi E cura di Enzo Restagno // La vita. – Torino, 2003. – P. 24.

² Сан-Хуан де ла Крус (справжнє ім'я Хуан де Йепес Альварес – Juan de Yepes Álvarez, 1542–1591) – католицький святий, іспанський письменник і поет-містик епохи Відродження, монах-кармеліт. Його творчість дослідники характеризують як любовну лірику в релігійному висвітленні. Щоб уникнути нерелігійного тлумачення висловлених у творах думок, поет супроводжує їх докладними коментарями – трактатами. Містичну поему «Темна ніч душі» Сан-Хуан де ла Крус написав 1578 року, перебуваючи у в'язниці в Толедо за свою реформаторську діяльність.

³ Маріо Россі (Mario Rossi, 1902–1992) – відомий італійський диригент. Навчався у Римі в О. Респігі (композиція) і Дж. Сетаччолі

на у період зацікавленості композитора технікою додекафонії. Уся партитура базується на послідовності з чотирьох звуків, у якій приховується звучання прізвища БАХ (BACH) – священного символу для всіх музикантів. Зазначимо, що у контексті релігійного вчення основною метою духовного життя є життя в тісному контакті з Божественним, життя з Богом. Переживання цієї постійної єдності з Божественним є актом «внутрішнього надприродного осяяння, невиразним суб'єктивним станом, під час якого людина наче виходить за межі власної свідомості», вступає у стосунки зі свідомістю Бога¹. У поезії видатного іспанського поета-містика XVI століття Сан-Хуан де ла Крус переплітаються гуманістичні та релігійні ідеали. Спільним для містичних учень цього періоду є розуміння любові як єднання з найвищою Божественною красою. Тема поезії Хуана де ла Крус – любов душі до Ісуса Христа, який виступає в цих віршах під іменем «Коханого», або «Чоловіка». Порив душі до Бога набуває настільки чуттєвих форм, що іноді справляє враження еротичної поезії. У поемі «Темна ніч» любляча жінка – «душа», для якої темна ніч не перепона, любов загострює її зір, і вона відчуває красу дороги і красу ночі, яка веде її до зустрічі з «Коханим» (Ісусом). В останніх рядках із дивовижною силою передається щастя кохання й ніжності. Для містика Сан Хуана де ла Крус пройти крізь «темну ніч» означає вмерти, розірвати будь-

(диригування). По закінченню навчання працював асистентом Б. Молінарі, який очолював Оркестр Аугустео в Римі. З 1937 по 1946 роки – постійний диригент фестивалю «Флорентійський май». З 1946 по 1969 роки – головний диригент Симфонічного оркестру Італійського радіо в Турині. Неодноразово виконував твори Г. Петрассі. Під орудою Маріо Россі виконані перші творчі роботи митця, зокрема, «Три хори» з оркестром (1932) – дипломна робота з композиції у Римській консерваторії Санта-Чечилія.

¹ Шевченко В. Словник-довідник з релігієзнавства / В. Шевченко. – К. : Наук. думка, 2004. – С. 546.

який зв'язок із живими істотами. Лише після цього душа зможе святкувати весілля з Христом. Цьому відокремленню душі від тіла присвячено перші чотири строфи поеми, у п'ятій строфі оспівується зустріч із «Коханим», а у трьох наступних – блаженство, яке настає після цього. У цьому творі Г. Петрассі повертається до релігійної ідеї, проте до ідеї дещо трансформованої, тому що поема Сан-Хуана де ла Крус має релігійну й еротичну складові: типовий для іспанського поета еротичний містицизм, який походить від іспанського бароко, від тогочасної літератури. Отже, тема єдності з Божественним виявляється невід'ємною ознакою релігійного світовідчуття композитора.

«Моя релігійність знаходить себе саме в текстах хороших творів. Що я можу ще додати стосовно моєї релігійності? Для мене це невіддільний від духу рух, зокрема й тому, що це спосіб звільнення від безлічі речей. Я не кажу про життєві втрати, а про речі, які є неприємними з інтелектуального погляду, і в цьому полягає причина існування моєї духовності»¹.

В останні плідні роки творчої діяльності митець мав намір написати месу. У 1986 році Г. Петрассі написав першу частину меси “**Kyrie**” і взявся за другу частину – “**Gloria**”, яка залишилась незавершеною. “Кугіе” для мішаного хору і смичкових інструментів – це останній твір композитора, після якого він не міг уже писати. “Кугіе” присвячено відомому італійському музикознавцю Ф. Д'Аміко. Твір уперше виконано 1992 року в Римі, у церкві Санта-Марія-дель-Пополо (Santa Maria del Popolo). В інтерв'ю з Мауріціо Біллі композитор зазначає: «Я думаю, є завжди зв'язок між однією справою і другою, тому що після “Молитов Христа” я написав “Поему для смичкових і 4 труб”. У ній я виявив, що внутрішній матеріал, який я

¹ Autori vari. Petrassi E cura di Enzo Restagno // La vita. – Torino, 2003. – P. 21.

використовував у “Молитвах Христа”, був ще не “вигорілий”, ще були сліди, і саме тому я написав “Поему для смичкових і 4-х труб”. Потім я написав інші камерні твори, і “Кугіе” по суті поєднується з цим всім. Це було способом завершити в собі цей музичний і духовний аспект, якого я дотримувався все життя»¹.

Узагальнюючи сказане, зробимо такі висновки. У хоровій спадщині митця яскраво втілились характерні риси його релігійного світогляду – любов і благоговіння перед величчю Творця, відданість йому, визнання безумовної залежності від Бога, ідея безсмертя потойбічного буття. Надзвичайно широкий спектр релігійної образності, до якої звертається композитор, є закономірним наслідком тривалої внутрішньої роботи, яка відбувалась у процесі творчої еволюції митця, показником його невпинного духовного вдосконалення протягом довгого творчого життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шевченко В. Словник-довідник з релігієзнавства / В. Шевченко. – К. : Наук. думка, 2004. – 560 с.
2. Billi M. Goffredo Petrassi. La produzione simfonico-corale / M. Billi. – Palermo : Sellerio, 2002. – 127 p.
3. Mila M. Introduzione analitica / M. Mila // Petrassi E Coro di morti. Madrigale drammatico: introduzione analitica alla partitura stampata. – Milano : Suvini Zerboni, 1943. – P. 3–6.
4. Petrassi E cura di Enzo Restagno // Pinzauti L. Moralita di Petrassi: “Propos d’Alain” e “Beatitudines”. – Torino, 2003. – P. 293–303.
5. Pinzauti L. Petrassi “sacro” / L. Pinzauti // Chigiana, XXIII. – 1966. – № 4. – P. 297–303.
6. Autori vari. Petrassi E cura di Enzo Restagno // La vita. – Torino, 2003. – P. 3–57.

¹ Billi M. Goffredo Petrassi. La produzione simfonico-corale / M. Billi. – Palermo : Sellerio, 2002. – 121.

7. Petrassi E cura di Enzo Restagno // Fedele D'Amico. Le opere simfonico-corali. – Torino, 2003. – P. 74–94.

Алла Шейко. Хорова творчість Гоффредо Петрассі у контексті його релігійного світогляду. Уперше в українському музикознавстві здійснено огляд хорової творчості видатного італійського композитора ХХ століття Г. Петрассі. Розглянуто історію створення, висвітлено релігійну спрямованість його хорових композицій.

Ключові слова: хорова творчість Г. Петрассі, релігійність, духовність.

Алла Шейко. Хоровое творчество Гоффредо Петрасси в контексте его религиозного мировоззрения. Впервые в украинском музыковедении осуществлен обзор хорового творчества выдающегося итальянского композитора ХХ столетия Г. Петрасси. Рассмотрена история создания, освещена религиозная направленность его хоровых композиций.

Ключевые слова: хоровое творчество Г. Петрасси, религиозность, духовность.

Alla Sheiko. Choral works by Goffredo Petrassi in the context of his religious views. It is the first work in Ukrainian musicology dedicated to the overview of choral works by Goffredo Petrassi, a prominent Italian composer of the 20th century. The article shows the religious orientation of his choral compositions.

Key words: choral art of G. Petrassi, religiosity, spirituality.